

P r i n o s i

RITUS ET CONSUETUDO ALMAE ECCLESIAE ZAGRABIENSIS: NOVA OTKRIĆA O GLAZBI ZAGREBAČKE BISKUPIJE U SREDNJEMU VIJEKU¹

Hana Breko Kustura

Hrvatska akademija znanosti
i umjetnosti, Odsjek za povijest
hrvatske glazbe, Zagreb
brekoh@hazu.hr

UDK: 2-772(497.521.2Zagreb)“04/014”
2-535:783.2
783.51+783.2
783.23

<https://doi.org/10.34075/cs.57.4.4>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 10/2021.

Sažetak

Cilj je ovog rada ukazati na nove spoznaje o glazbeno-liturgijskim izvorima Zagrebačke biskupije, koji predstavljaju vrelo za proučavanje glazbenih varijanti napjeva gregorijanskog pjevanja Crkve zagrebačke u srednjemu vijeku. Hrvatski i mađarski muzikolozi posljednjih su desetljeća, a poglavito od 2017. naovamo, uočili niz znakovitih novih obilježja koja zagrebačke liturgijske knjige u 15. i 16. stoljeću obogaćuju s nekoliko “novih izvora”, koji su do sada (doduše) bili znani, ali nisu provenijencijom bili uvršteni u repertoarni kontekst glazbenih izvora srednjovjekovne Zagrebačke biskupije. Autorica ukazuje na promjenu “destinacije” nekadašnjeg Ostrogonskoga graduala (Graduale Strigoniense) iz 15./16. stoljeća, koji svojim karakteristikama postaje “zagrebački” glazbeni kodeks, te upućuje na gradual Arhiva HAZU III. d. 182 iz 15. stoljeća, čija je recentna analiza pokazala da je doista bio u uporabi u katedrali u Zagrebu tijekom dugoga srednjeg vijeka, ali i stoljećima nakon toga.

Ključne riječi: Zagreb, Zagrebačka biskupija, liturgijska glazba, gregorijansko pjevanje, Ostrogonski gradual, 15./16. stoljeće, Graduale Strigoniense, Gradual Arhiva HAZU III. d.182.

---

¹ Istraživanje je poduprla Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ) projektom „Hrvatski glazbeni i liturgijski kodeksi srednjega vijeka: Interdisciplinarna obrada” (CROMUSCODEX70), HRZZ i HAZU (2017.-2021), IP 6619. Voditeljica projekta: Hana Breko Kustura. Usp. <http://www.cromuscodex70.com>.

UVOD

Istraživanja glazbenih izvora Crkve zagrebačke u srednjemu vijeku intenzivirala su se posljednjih trideset godina u smjeru partikularnog proučavanja pojedinih glazbeno-liturgijskih kodeksa koji svjedoče, s jedne strane, povijesnu povezanost Crkve zagrebačke s mađarskim koralnim izvorima Ostrogonske i Kaločke nadbiskupije, a s druge strane pokazuju brojne posebnosti koje liturgijsko-glazbene kodekse Zagrebačke biskupije čine posebnima u odnosu spram onoga što mađarski medievisti determiniraju pojmom "sistem mađarskih koralnih izvora". Ti izvori odražavaju glazbeni repertoar svojstven mađarskom koralnom dijalektu - *mos patriae*.² Pojednostavnjeno, stariji su mađarski glazbeni medievisti Zagreb i Zagrebačku biskupiju smatrali dijelom svoje koralne tradicije Kaločke nadbiskupije,³ pa su zagrebački izvori mahom inkorporirani u naslove znanstvenih radova označenih skupnim pojmom "južno-mađarski izvori".⁴ Hrvatski, pak, autori, na tragu ideje da je povijest pojedinih europskih područja ujedno i povijest regija te lokalnih biskupijskih središta, smatraju Zagrebačku biskupiju posebnim repertoarnim entitetom. Stoga zagrebačke izvore proučavaju kao izvore koji su, iako pod jurisdikcijom Kaločke nadbiskupije i time kulturološki dio južnougarskoga kulturnog *milieu*a, u mnogočemu unikatni kad je o sanktoralnim osobinama glazbenog repertoara riječ. Stoga su znanstveni radovi hrvatskih autora gotovo uvijek naslovljeni tako da je subjekt Zagrebačka biskupija.⁵

---

² László DOBSZAY, The System of the Hungarian Plainsong Sources, *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXVII, 1985, 37-65.

³ Arnold MAGYAR, *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638-1978)*, Selbstverlag Franziskanerkloster, Güssing 1980, 252; Arnold MAGYAR, *Missale, (vor 1230), XIII. Jhds. 1/43*, Description of the oldest Zagreb missal, rukopis; Janka SZENDREI, A magyar középkor hangjegyes forrásai [Notated Sources of the Hungarian Middle Ages], *Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 1*, [Studies to the Hungarian music history], Catalogue of sources, MTA Zenetudományi intézet, Budapest 1981.

László DOBSZAY, *Árpád-kori* kottás misekönyvünk provenienciája. [Provenance of our 13th century missale notatum from the Árpád period], *Zenetudományi Dolgozatok*, Budapest 1984, 7-12.

⁴ Hana Breko KUSTURA, László Dobszay's Research of Mediaeval Chant Sources from the Zagreb Bishopric — Its Importance and Reception in the Context of the Music History of This Region, *Arti musices*, 46/1, 77-89.

⁵ Dragutin KNIEWALD, *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*. Rad HAZU, 279, Zagreb, 1944; Katarina LIVLJANIĆ, Skica o glazbenomu životu zagrebačke stolnice u srednjemu vijeku, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, ur. (Antun Škvorčević), Zagreb, 1995, 521-526; Hana BREKO KUSTURA, Najstariji zagrebački misal, *Vijenac*, 30. studenog, 1995, 25; Hana BREKO KUSTURA,

Kratki povijesni ekskurs: Glazbu srednjovjekovnoga područja sjeverne Hrvatske možemo dokumentirano pratiti od osnutka Zagrebačke biskupije 1094. godine. Ova je biskupija prvotno bila sufragana mađarske Esztergomske (Ostrogonske) nadbiskupije, a od godine 1180. pod jurisdikcijom je južne mađarske Kaločke metropolije.⁶

U tom povijesnom okviru zagrebački biskup Duh započinje svoj pontifikat, i u liturgijskoj se službi jamačno koristi kodeksima koje donosi sa sobom u Zagreb.⁷ Tri su neumatska notirana glazbena rukopisa temelji glazbe u obredu Crkve zagrebačke tijekom 11. i 12. stoljeća. Danas su pohranjeni u Metropolitanskoj knjižnici Zagrebačke nadbiskupije (MK ZN) u Zagrebu. To su: *Sakramentar svete Margarete* MK ZN, MR 126,⁸ *Agenda pontificalis* MK ZN, MR 165 i *Benedictionale* MK ZN, MR 89.⁹ Ove su neumatske glazbene knjige

---

Misal MR 70 zagrebačke Metropolitanske knjižnice, Kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenoga rukopisa, HMD, Zagreb, 2003; Miho DEMOVIĆ, *Zagrebački sekvencijar*, Zagreb, 1994; Hana BREKO KUSTURA, "Mittelalterliche liturgische Gesangbücher der Diözese Zagreb", *Arti musices*, 28/1-2, 3-17; Hana BREKO KUSTURA, Glazbeno štovanje svete Elizabete u srednjovjekovnoj biskupiji Zagreb: Sekvenca Jucundetur plebs fidelis Elisabeth, *Sveta Elizabeta u Splitu na Trsteniku*, ur. Stipe Nimac, Split, Ravnokotarski cvit, 2019, 139-165.

⁶ O osnutku biskupije vidi György GYÖRFFY, Zur Frage der Grundung des Bistums von Zagreb, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, *Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića* ur. A. Škvorčević, Nadbiskupija zagrebačka – KBF Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1995, 103-107; Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982; Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993, 126-127.

⁷ Baltazar Adam KRČELIĆ, *Historiarum cathedralis ecclesiae zagrabiensis partis primae tomus primus*, Zagrabiae 1770. Usp. hrvatski prijevod Baltazar Adam KRČELIĆ, *Povijest Stolne crkve zagrebačke* (preveo Zlatko Šešelj), Biblioteka Hrvatska povjesnica, Hrvatska latinistička historiografija, knj. 2, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1994; Franjo ŠANJEK, Redovništvo u povijesti zagrebačke biskupije u srednjem vijeku, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, ur. A. Škvorčević, Zagreb, 1995, 395-401; ŠANJEK 1993, 126-127.

⁸ Albe VIDA KOVIĆ, Sakramentar MR 126 Metropolitanske knjižnice u Zagrebu, *Rad JAZU*, 287, Zagreb, 1952, 53-85. Liturgijski identitet kodeksa *Sacramentarium sanctae Margaretae* na temelju molitava korizmenog vremena, te prijedlog da se ovaj rukopis naziva Sakramentar iz Zagreba (Sz) vidi u: Ivan ŠAŠKO, Liturgijski identitet sakramentara iz Zagreba (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu MR 126) – tzv. *Sacramentarium sanctae Margaretae*, *Istraživanje na temelju molitava korizmenog vremena*, *Croatica Christiana periodica*, 29, br. 55, 7-41.

⁹ László DOBSZAY i Janka SZENDREI, "Hungarian Gregorian Chant", *Music in Hungary, an illustrated history*, ur. János Kárpáti, Rószavögyi, Budapest, 2011, 30-43; Zoran HUDOVSKY, Razvoj muzičke kulture u Zagrebu od XI do konca XVII stoljeća, *Rad JAZU*, 2, Zagreb, 1969, 5-61.

notirane njemačkim adijastematskim neumama (dakle u sistemu bez crtovlja) i pisane karolinškom minuskulom.¹⁰

Važnost je tih (s mađarskog prostora donesenih liturgijsko-glazbenih izvora) upravo u naknadno dodanim dopunama u sanktoralu (dijelu knjige koji se odnosi na slavlje svetaca). Ti dodaci svjedoče o počecima formiranja lokalnih sanktoralnih posebnosti Zagrebačke biskupije.¹¹

Najstariji relikv liturgije i glazbe pisan u Zagrebu i za uporabu u jednoj od zagrebačkih crkava jest *Missale Zagradiense* nastao prije 1230. godine, danas pohranjen u Gradišću, u franjevačkom samostanu u Güssingu u Austriji.¹² Njegova je važnost ne samo u činjenici da se radi o najstarijem zagrebačkom misalu napisanom prije reforme blaženog Augustina Kažotića u 14. stoljeću, već i u činjenici da je misal signature Gü 1/43 ujedno i jedini dokument glazbe i liturgije, od 12. stoljeća postojeće, Kaločke metropolije.

Najstariji zagrebački misal je u Gradišće i Güssing dospio najvjerojatnije u 16. stoljeću za bijega Hrvata u zapadnije krajeve pred napadom Turaka. Dobszayeva je pretpostavka da je misal prenio u Güssing neki župnik zagrebačkog područja u bijegu pred Turcima.¹³

U odnosu na tip liturgijskog rukopisnog kodeksa riječ je o potpuno notiranom misalu nastalom prije 1230. godine.¹⁴

Dataciju misala objašnjava Polycarpus Rado na temelju kalendara misala. Budući da u kalendaru najstarijega zagrebačkog misala nedostaju blagdani sv. Dominika, kanoniziranog godine 1234., sv. Antona, kanoniziranog 1232., sv. Klare, kanonizirane 1255., i

---

¹⁰ Janka SZENDREI, Choralnotation als Identitätsausdruck im Mittelalter, *Studia Musicologica*, 27, Budapest, 1988, 139-170.; Janka SZENDREI, Die Geschichte der Graner Choralnotation, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30, 1988, 5-234.

¹¹ Zoran HUDOVSKY, Razvoj muzičke kulture u Zagrebu od 11. do konca 17. stoljeća, *Rad JAZU*, 351, Zagreb, 1969, 5-61; Zoran HUDOVSKY, Benedictionale MR 89 of the Metropolitan Library in Zagreb, *Studia musicologica*, sv. IX, Budapest, 1967, 55-75.

Zoran HUDOVSKY, Neumatski rukopis *Agenda pontificalis* MR 165 Metropolitanske knjižnice u Zagrebu, *Arti musices*, 2, Zagreb, 17-30.

Recentni sintezni opis početaka formacije zagrebačkog obreda vidi u knjizi Hana BREKO KUSTURA, *Misal MR 70 zagrebačke Metropolitanske knjižnice, Kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenoga rukopisa*, HMD, Serija Muzikološke studije, br. 7, Zagreb, 2003, 59-62.

¹² Arnold MAGYAR, 340 Jahre Franziskaner in Güssing, Graz, 1980, 252; DOBSZAY 1984, 12.

¹³ DOBSZAY 1984, 11.

¹⁴ Polycarpus RADÓ, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitroporum regionum*, Budapest, 1973, 78-83.

da su njihova imena u korpus misala dodana tek naknadno, Radó dokazuje dataciju misala prije godine 1230. Toj činjenici ide u prilog i izostavljanje blagdana sv. Franje Asiškoga, koji je kanoniziran 1228. godine. Na razdoblje prije 1230. godine upućuje također i gotičko pismo misala karakteristično upravo za prvu polovicu 13. stoljeća.

Notiran je neumatskom notacijom ostrogonskog tipa (*Graner Notation*)¹⁵ na sistemu od četiri crvene crte.

U 13. je stoljeću na području čitavoga Mađarskoga Kraljevstva uveden novi tip notacije, koji tijekom tog stoljeća, uz male modifikacije, dobiva svoj konačni oblik, s time da svaki skriptorij i skriptorska škola u temeljni oblik unose svoje lokalitetne posebnosti neumatskog zapisa.¹⁶ Upravo je najstariji zagrebački misal, Gü 1/43, prvo svjedočanstvo novog tipa mađarske notacije esztergomskog tipa tzv. ostrogonske notacije: "A principal witness to this process is the Missale Notatum written about 1230 in Zagreb diocese (at that time part of Kalocsa province)."¹⁷ „Linearna notacija glavnoga korpusa najstarijeg zagrebačkog misala Gü 1/43 je blaga kurzivna inačica tipično mađarskoga linearnog načina pisanja neuma. Notacija sekvencijara koji slijedi na kraju misala jedini je primjer sjeverno-talijanskoga utjecaja- notacije tipa Bologna u kodeksima koji pripadaju srednjovjekovnom mađarskom koralnom dijalektu.“¹⁸

Nedostatak blagdana mađarskih svetaca, uz istodobno svečano slavlje patrona Zagrebačke biskupije - sv. Stjepana i blagdana sv. Jurja, izravni su dokazi liturgijske uporabe ovog kodeksa u bogoslužju srednjovjekovne Crkve zagrebačke.

Reforma liturgije i glazbe Crkve zagrebačke koja slijedi u 14. stoljeću za vrijeme biskupa dominikanskoga reda - Augustina Kažotića¹⁹ - na glazbenom je području rezultirala utemeljenjem katedralnog skriptorija i nastankom brojnih novih misala i brevijara pisanih goticom i tek djelomično notiranih ostrogonskom notacijom.

I dok je u kvantitativnom smislu 14. i 15. stoljeće doba procvata produkcije liturgijskih kodeksa u Zagrebu, istodobno se glede tek

¹⁵ Tablicu neumatskih znakova misala Gü 1/43 vidi u SZENDREI 1988, 76-80.

¹⁶ Laszlo DOBSZAY, Plainchant in medieval Hungary, *Journal of the Plainsong and Medieval Music Society*, sv. 13, 1990, 49-78. Usp. Ibidem, str. 52: "In the 13th century the new notation was introduced throughout the whole country and acquired, with some slight modifications, its final form, held common by all and yet compliant with local variants."

¹⁷ DOBSZAY 1990, 52.

¹⁸ Usp. SZENDREI 1988, 70.

¹⁹ Stanislav TUKSAR, Augustin Kažotić, biskup zagrebački, Sakralna glazba i liturgijsko pjevanje, *Arti musices*, 50/1, 9-19.

djelomičnih notnih zapisa ovo razdoblje smatralo padom glazbenog zapisa u izvorima Crkve zagrebačke, a glavni je razlog bila uobičajena praksa pjevanja iz knjiga, na temelju memoriziranih napjeva: "supra librum". Ovu će hipotezu korigirati novo otkriće koje donosimo u nastavku - otkriće zagrebačkoga graduala s neumama, iz 15./16. stoljeća.

Zagrebačke rukopisne glazbene knjige²⁰ dobivaju uskoro svoje prve, u Veneciji nastale, tiskovine: Brevijar iz 1484. i Misal iz 1511. godine.²¹

Srednjovjekovnu praksu gregorijanskoga pjevanja Crkva je zagrebačka, kao rijetko koja europska biskupija, zadržala gotovo punih sedam stoljeća, sve do 1788., kada uredba *Regulatio divinatorum in ecclesia cathedrali zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca* zabranjuje *ritus et consuetudo almae ecclesiae zagradiensis* i propisuje uvođenje Rimskog obreda.²²

"Novi izvor" glazbe Zagrebačke biskupije iz 15./16. stoljeća? – Ostrogonski gradual postaje "zagrebački"

Suvremeno istraživanje mađarskih izvora gregorijanskog pjevanja nedavno je rezultiralo kapitalnom novom znanstvenom spoznajom, koja je poglavito važna za rukopisno-glazbeni repertoar Crkve zagrebačke u 15. stoljeću.

Naime, do sada u literaturi znani Ostrogonski gradual koji se čuva u Kaptolskoj knjižnici u Esztergomu (Ostrogonu) kao kodeks MS. I.1., poznatiji još i kao Bakócz gradual (Gradual Bakoč) iz 15./16. stoljeća (*Graduale Strigoniense*) prema istraživanju Janke Szendrei prvotno je bezuvjetno pripadao Ostrogonskoj nadbi-

---

²⁰ Iluminacije glazbeno-liturgijskih rukopisa vidi recentno u knjizi Milan PELC, *Minijature u misalima zagrebačkoga biskupa Jurja od Topuskog*, Sisačka biskupija – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2018.

²¹ Hana BREKO KUSTURA, Srednjovjekovne liturgijsko-glazbene veze nadbiskupije Ostrogon (Esztergom) i biskupije Zagreb: sličnosti i razlike, *Croato-Hungarica*, uz 900. godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza, ur. M. Jauk-Pinhak, G.Cs. Kiss, I. Nykomarkay, Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Zagreb i Matica hrvatska, Biblioteka hungarologica zagradiensis, sv. 1., Zagreb 2002., 129-140; Katarina LIVLJANIĆ - Hana BREKO KUSTURA, Les sources du plainchant de l'aire culturelle croate au Moyen Age, *Etudes Gregoriennes*, XLII (2015), 99-124.

²² Hana BREKO KUSTURA, Hrvatski srednjovjekovni glazbeni kodeks – na razmeđu različitih kulturnih tradicija, *Svečani zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. N. Budak, Filozofski fakultet Zagreb, 2005., 137-140.

skupiji²³ i prema njezinu mišljenju pokazivao sve karakteristike ostrogonske Crkve. No, znanstveno istraživanje Andreje Kovács iz 2017., naslovljeno "Strani elementi u gradualu Bákocz",²⁴ pokazalo je niz elemenata i opravdanih argumenta kojima bismo do sada znani ostrogonski glazbeni rukopis s glazbenom notacijom iz 15./16. stoljeća mogli pripisati Zagrebačkoj biskupiji. Prema rezultatima istraživanja Andreje Kovács, postoji cijeli niz sekvenci, a potom i melodijskih i modalnih varijanata napjeva, poglavito transpozicija napjeva, koji imaju snažan zagrebački predznak. Isti je slučaj sa slavljinama svetaca i profilom sanktorala, poglavito profilom liturgijskih napjeva za osminu Božića. Naime, upravo je u osmini Božića i njegovu slavlju uočljiva paralela koju nalazimo jedino i samo u zagrebačkim glazbenim kodeksima.²⁵

Andrea Kovács prva je pokazala da je jedan od bitnih distinkcijskih elemenata repertoara obreda Ostrogonske nadbiskupije u komparaciji sa Zagrebom prisutnost nekoliko napjeva iz liturgijskog repertoara misnog proprija. U tu skupinu pripada sekvencica *Jucundetur plebs fidelis* za blagdan svete Elizabete koja se pjevala u Zagrebu. Za isti blagdan obred u Ostrogonu (Esztergomu) pjevao je sekvencu *Gaude Sion*. Kovács je pokazala niz drugih argumenata iz ostrogonskog Graduala Tome Bakača koje su prije nje naslutili povjesničari umjetnosti i kodikolozi²⁶, a koji govore u prilog Zagrebu kao lokalitetu za koji je ovaj iluminirani i notirani kodeks pisan. Naime, osim pojedinih sekvenci kao posebnih repertoarnih napjeva, i u drugim se dijelovima crkvene godine, poput napjeva za blagdan Sv. Križa, božićnim sekvencama i napjevima za Uskrs, glazbeni kodeks determiniran do sada kao ostrogonski - *Graduale Strigoniense* pokazuje kao zagrebački! Razlikuje se od uzusa liturgijskog slavlja koje je njegovala Ostrogonska nadbiskupija. Time je ovo otkriće kapitalno za buduća istraživanja kontinuiteta notnog pisma i glazbene notacijske prakse Zagrebačke biskupije u 15 i 16. stoljeću.²⁷

²³ Janka SZENDREI, ur., *Musicalia Danubiana*, Vol. 12, sv. I i II, *Graduale Strigoniense* (s. XV/XVI), Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1990 i 1993.

²⁴ Andrea KÓVACS, *Graduale Strigoniense?*, *Magyar Zene*, sv. 5, br. 2, 2017, 121-130.

²⁵ KOVACS 2017, 130.

²⁶ SZENDREI, sv. 1, 1993, 128.

²⁷ Da su otkrića mađarskih i hrvatskih glazbenih kodeksa "dvosmjerna", pokazuje i recentno veliko otkriće mađarskog franjevca i znanstvenika Gabriela Szolive koji je u Metropolitanskoj knjižnici Zagrebačke nadbiskupije pronašao cijeli ostrogonski brevijar iz 13. stoljeća, rastrgan na ukupno 258 fragmenata. Drugi dio

Novo istraživanje graduala iz Arhiva HAZU, signatura III. d. 18228

Istraživanje muzikologinje Tee Kulaš, u okviru diplomskoga rada iz 2021. izrađenog u okviru studija muzikologije na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, je za glazbu Crkve zagrebačke iznjedrilo nekoliko novih vrijednih spoznaja. Najvažnija je ona da je notirani gradual pohranjen u Arhivu HAZU²⁹ u Zagrebu datiran u 15. stoljeće. Tea Kulaš navodi: "Ovaj rukopis pisan je na pergameni, sastoji se od 90 listova koji su uvezeni suvremenijim smeđim kožnim uvezom s drvenim daščicama i dvije metalne kopče. Uvid u strukturu rukopisa otkriva nam da je kodeks nepotpun. Osim pojedinačnih folija, nedostaje i dio sanktorala, kao i velik dio temporala – od prve nedjelje Adventa do završetka aleluja stiha treće nedjelje nakon Duhova. Temporal završava blagdanom posvete crkve, nakon kojeg u rukopisu slijede sanktoral, kyrial, te sekvencijar. Kao i temporal, i sanktoral je nepotpun, odnosno, nedostaju svi blagdani od sv. Andrije apostola do sv. Stjepana. Ovaj dio liturgijske knjige počinje blagdanom sv. Ivana apostola i evanđelista, a završava blagdanom sv. Tiburtiusa i Valerija. Nakon *kyriala*, u rukopisu se nalazi sekvencijar koji se sastoji od 74 sekvence. U strukturni dio kodeksa još su

---

istoga brevijara danas je pohranjen u Strahovskoj knjižnici premonstratenzijana u Pragu (Strahovská knihovna) pod signaturom DE I 7.

Detalje rekonstrukcije brevijara koji je bio fragmentarno dio „copertina“ na ukupno 129 knjiga tiskanih u razdoblju od 15. do 17. stoljeća, Szoliva je opisao u intervjuu koji je dao *Glasi Koncila* 23. studenoga 2020. godine. Vidi mrežnu stranicu članka na: <https://www.glas-koncila.hr/znanstvena-avantura-madarskoga-franjevca-o-szolive-u-zagrebackoj-metropolitani-izgubljene-liturgijske-knjige-provociraju-vitalnoscu-i-vjerskim-zarom/>.

Isti je autor napisao i opsežnu studiju o zagrebačkom himnalu koji pripada katedrali Zagreb u 15. stoljeću, kodeksu koji je važan za istraživanje himnološke reforme koju je u 14. stoljeću proveo zagrebački biskup bl. Augustin Kažotić. Usp. Gabriel SZOLIVA, *Hymnuale ecclesiae Zagradiensis. Hagymánytisztelet és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnariumában. Traditionalism and Innovation in the Early 15th-Century Hymnal of Zagreb Cathedral. Tradicionalni i novi elementi u himnariju Zagrebačke katedrale s početka 15. stoljeća*. Resonemus pariter – Studies in Medieval Music History 2, ur. Zsuzsa Czágány, Budapest, Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, Department of Early Music, 2019.

²⁸ Usp. rukopis diplomskoga rada Tea KULAŠ, *Gradual III. d.182 Arhiva HAZU, iz 14. / 15. stoljeća: Istraživanje konteksta nastanka i mjesta uporabe srednjovjekovnoga glazbenog kodeksa u okviru misnog bogoslužja Zagrebačke crkve*. Diplomski rad je pod mentorstvom prof. dr. sc. Hane Breko Kustura obranjen 2021. na Odsjeku za muzikologiju Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu.

²⁹ Na ovome mjestu zahvaljujem kolegama iz Arhiva HAZU u Zagrebu koji su nam omogućili konzultiranje originala ovog kodeksa u znanstvene svrhe.

uvršteni Procesija blagdana Svijećnice, zatim Commune sanctorum te Missae votivae (Missae pro sponsis).”³⁰ Rukopis je notiran gotičkom notacijom s elementima češke romboidne notacije treće epohe. Kodeks je najvjerojatnije bio u uporabi u zagrebačkoj katedrali, na što je uputila analiza naknadno dodanih marginalija. Upravo su marginalni dodaci najvažniji dio istraživanja ovog diplomskog rada. Ukazali su na činjenicu da je kodeks bio u posjedu Ivana Tkalčića. “Osim informacije o korištenju rukopisa, na marginama rukopisa postoje i dvije naznake vlasništva – jedna starija koja se odnosi na (vjerojatno kanonika) Andreasa - ‘*Ego Andreas...sum posesor...*’, te druga novijeg datuma koja spominje ime Ivana Krstitelja Tkalčića. Osim spomena njegovog imena i prezimena na samom početku kodeksa (u hrvatskoj varijanti – ‘Ivana Tkalčića’), još jedan list rukopisa donosi spomen imena ‘Joannis’, što bi zbog sličnosti rukopisnog stila s onim na prvom listu kodeksa mogao biti upravo on.”³¹ U ovom se gradualu iz arhiva HAZU nalaze ucrtani kao naknadni dopis pojedini grbovi, među ostalima i grb zagrebačkog biskupa Oswalda Thuza.³² Budući da je Ivan Krstitelj Tkalčić djelovao kao svećenik, ali i povjesničar, knjižničar i arhivar tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vrlo je vjerojatno, navodi Kulaš, “da je on ovaj rukopis donio u knjižnični fond arhiva današnjeg HAZU-a. Njegovo djelovanje u Zagrebu i pomno proučavanje biskupskog i kaptolskog arhiva još je jedan trag koji opravdava pretpostavku da se ovaj rukopis koristio u bogoslužju zagrebačke prvostolnice”.³³

Kao što je Szolivin trag ostrogonskih fragmenata doveo do otkrića novog ostrogonskog brevijara (bilješka 27 ovoga rada) te time obogatio Crkvu ostrogonsku izvorom iz 13. stoljeća, tako su recentna istraživanja Andreje Kovács i Tee Kulaš dovela do obogaćenja fundusa sačuvanih glazbenih izvora Crkve zagrebačke u 15. i 16. stoljeću čak dvama novim glazbenim kodeksima. Riječ o notiranim gradualima koji će tek u kontekstu svih do danas poznatih i sačuvanih izvora Crkve zagrebačke pokazati kontinuitet i glazbene varijante napjeva misnog proprija, svojstvenih Zagrebačkoj biskupiji. Time je *ritus et consuetudo almae ecclesiae zabradiensis* upotpunjen dragocjenim spoznajama koje treba inkorporirati u dosadašnja znanja i spoznaje o glazbi Zagrebačke biskupije od 11. do 18. stoljeća.

³⁰ Usp. KULAŠ 2021, *Ibidem*, str. 142.

³¹ *Ibidem*, str. 144.

³² Andrija LUKINOVIĆ, Oswald Thuz od sv. Ladislava, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, (F. Mirošević, ur.), Školska knjiga, Zagreb, 1995, 207-220.

³³ KULAŠ 2021, rukopis, 145.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Hrvatski liturgijski glazbeni kodeksi nisu samo doprinos našim spoznajama o glazbenoj kulturi hrvatskih regija u srednjemu vijeku. Naprotiv, ovaj segment glazbenog repertoara srednjovjekovnih hrvatskih rukopisa pridonosi novim spoznajama o glazbama onih europskih područja kojima su izvori hrvatskih crkvenih središta u srednjemu vijeku bili sastavni dio.

U glazbeno-kulturnoj geografiji srednjovjekovne Europe glazbeni izvori ovih područja svojim sadržajem - repertoarom napjeva i načinom notnog zapisa - nedvojbeno dokazuju svoju onodobnu aktualnost i logičnu pripadnost latinskim europskim glazbenim tradicijama, sa svim posebnostima, kako nam je upravo posvjedočio primjer glazbenih kodeksa srednjovjekovne Zagrebačke biskupije.

RITUS ET CONSUETUDO ALMAE ECCLESIAE ZAGRABIENSIS: NEW DISCOVERIES ABOUT THE MUSIC OF THE ZAGREB DIOCESE IN THE MIDDLE AGES

Summary

The aim of this paper is to point out new research results about the musical and liturgical sources of the diocese of Zagreb, which represent valuable manuscripts for the study of musical variants of the Gregorian chant of this region, during the Middle Ages. In recent decades, and especially since 2017, Croatian and Hungarian musicologists have noticed a number of significant new insights that enrich the Zagreb liturgical practice and its profile in the 15th and 16th centuries. Several "new sources" have been known so far. However, they were not included in the repertoire context of the musical sources from Zagreb. The author points to the change of the "destination" of the former Esztergom gradual (*Graduale Strigoniense*) from 15/16 century. Now it is evident that the "strange elements" in its musical repertoire belong to the bishopric of Zagreb. We find the same features in the Gradual kept today in the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU), Manuscript III. d. 182, from the 15th century, whose recent analysis showed that it was indeed meant and used in the liturgical music of the cathedral in Zagreb even centuries after it was produced in Zagreb scriptorium.

Key words: Zagreb, Diocese of Zagreb, liturgical music, Gregorian chant, Esztergom gradual, 15/16 century, *Graduale Strigoniense*, Gradual of HAZU Arhive III. d.182.

Notirani sekvencijar Graduala Arhiva HAZU, signatura III. d. 182, fol. 84v-85

uite formam cōquadravit iuxta normā certis aplia **S**u qui p̄ nil habebant rā
 qm̄ suū s̄ vivebant in cōmune clerici **S**ic multoz psalute diu vivens iūitate
 lona rapidem senectute dormiuit cū patribz **I**n extremis in legavit qui in
 suū estimavit ymo totū reputavit cōmune cū fratribz **S**alve gemma confesso
 rum lingua xpi uox celoz scriba uite lux doctorū p̄salutariissime **Q**ui te p̄ante
 ueniant te doctoz consequant̄ uitā in qua granulantur b̄oz aīe aīe **S**c̄a Johis
Psalute regni n̄o psalute psalute psalute p̄tenti **N**am psalterium sequi
Est iocundum ann̄ q̄ r̄hara **N**ato uirginis quo psallens natus filius **C**ytham
 carnis percussit in domo domi **Q**ui q̄s̄ sonabat clamando docuit uiuendo
Poenitendo que sup̄ terram sūt membra r̄ hoc alios docendo **P**repans x̄p̄o ple
 bem p̄s̄am ioh̄s uox clamantis in deserto **S**ed uox hec in quā herede que cor
 r̄pit uim̄e corripit **H**aur camē tanut s̄ ad usq; sanguē scelerū restitit
Non licet inquit te f̄is n̄ h̄c cōiugem raptram sibi peccasti quiesce penitē
sem psalutem et iocundum.

